

KITOBXONLIK MUHITINI SHAKLLANTIRISHDA MAKTAB KUTUBXONACHILARINING KASBIY SALOHIYATI VA PEDAGOGIK ROLI

Rustamova Navbaxor Yaxshiboyevna

Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi

e-mail: d.xojamberdiyev@digital.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyati va pedagogik roldan samarali foydalanish orqali kitobxonlik muhitini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik asoslari tahlil qilingan. Unda maktab kutubxonachisining axborot-bibliografik, pedagogik-kommunikativ, raqamli, innovatsion, tashkilotchilik va ijtimoiy sheriklik kompetensiyalarining kitobxonlik faoliyatini rivojlantirishdagi o'rni ochib berilgan. Shuningdek, individual-pedagogik yo'naltirish, maktab-oila-mahalla hamkorligi, motivatsion faoliyat, an'anaviy va raqamli resurslarni integratsiyalash hamda uzluksiz kasbiy rivojlanish kitobxonlik muhitini shakllantirishning muhim mexanizmlari sifatida asoslangan.

Kalit so'zlar: maktab kutubxonasi, maktab kutubxonachisi, kasbiy salohiyat, pedagogik kompetensiya, kitobxonlik muhiti, mutolaa madaniyati, ijtimoiy sheriklik, maktab-oila-mahalla hamkorligi, raqamli kompetensiya, kasbiy rivojlanish.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РОЛЬ ШКОЛЬНЫХ БИБЛИОТЕКАРЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ СРЕДЫ

Рустамова Навбахор Яхшибоевна

Преподаватель Самаркандского областного центра

педагогического мастерства

Аннотация. В данной статье анализируются социально-педагогические основы формирования читательской среды посредством эффективного использования профессионального потенциала и педагогической роли школьного библиотекаря. Раскрывается роль информационно-библиографической, педагогико-коммуникативной, цифровой, инновационной, организационной и социальной компетенций школьного библиотекаря в развитии читательской деятельности. Также устанавливаются важные механизмы формирования читательской среды: индивидуально-педагогическое руководство, сотрудничество школы, семьи и района, мотивационные

мероприятия, интеграция традиционных и цифровых ресурсов, а также непрерывное профессиональное развитие.

Ключевые слова: школьная библиотека, школьный библиотекарь, профессиональный потенциал, педагогическая компетенция, читательская среда, культура чтения, социальное партнерство, сотрудничество школы, семьи и района, цифровая компетенция, профессиональное развитие.

PROFESSIONAL CAPACITY AND PEDAGOGICAL ROLE OF SCHOOL LIBRARIANS IN CREATING A READING ENVIRONMENT

Rustamova Navbakhor Yakhshiboevna

Teacher at the Center for Pedagogical Excellence of the Samarkand Region

Abstract. This article analyzes the socio-pedagogical foundations of the formation of a reading environment through the effective use of the professional potential and pedagogical role of the school librarian. It reveals the role of the school librarian's information-bibliographic, pedagogical-communicative, digital, innovative, organizational and social partnership competencies in the development of reading activities. It also establishes individual-pedagogical guidance, school-family-neighborhood cooperation, motivational activities, integration of traditional and digital resources, and continuous professional development as important mechanisms for the formation of a reading environment.

Keywords: school library, school librarian, professional potential, pedagogical competence, reading environment, reading culture, social partnership, school-family-neighborhood cooperation, digital competence, professional development.

Kirish. Bugungi kunda globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida shaxsning axborotni izlash, anglash, tahlil qilish va undan mazmunli foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biriga aylanmoqda. Raqamli texnologiyalar, mobil qurilmalar, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt vositalarining keng qo'llanilishi axborotdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, o'qish va mutolaa faoliyatiga nisbatan yangi pedagogik talablarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu sababli kitobxonlikni rivojlantirish, shaxsda muntazam mutolaa ehtiyojini shakllantirish va buning uchun qulay kitobxonlik muhitini yaratish zamonaviy ta'limning dolzarb vazifalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Kitobxonlik muhitining shakllanishida oila, ta'lim muassasasi, kutubxona va mahalla kabi ijtimoiy institutlarning o'zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, maktab kutubxonasi o'quvchilarning kitob bilan bevosita muloqotini ta'minlash, ularning mutolaaga qiziqishini oshirish, mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda kitob tanlashga yo'naltirish imkoniyatiga ega bo'lgan muhim

pedagogik muhit hisoblanadi. Shu jihatdan maktab kutubxonachisining faoliyati nafaqat axborot-kutubxona xizmatlarini ko'rsatish, balki o'quvchilar, ota-onalar, pedagoglar va mahalla vakillari o'rtasida kitobxonlikka oid hamkorlikni tashkil etish bilan ham bog'liqdir.

Mazkur vazifalarni samarali amalga oshirishda maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyati va pedagogik kompetensiyalari muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Mamlakatimizda kitobxonlikni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralib, yosh avlodni kitob o'qishga jalb etish, mutolaa madaniyatini yuksaltirish, maktab, oila va mahallada kitobxonlikni keng targ'ib qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, 2026-yil 22-mayda kitobxonlikni rivojlantirish bo'yicha umummilliy harakatga start berilib, kitobxonlik muhitini kuchaytirish, yoshlarning mutolaaga qiziqishini oshirish hamda ushbu jarayonda ta'lim muassasalari va jamoatchilik imkoniyatlaridan samarali foydalanish vazifalari belgilandi. Mazkur jarayonda maktab kutubxonachilarining kasbiy salohiyatidan samarali foydalanish va ularning pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish masalasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Shundan kelib chiqib, kitobxonlik muhitini shakllantirishda maktab kutubxonachilarining kasbiy salohiyati va pedagogik rolini ilmiy jihatdan asoslash, ularning o'quvchi, oila, ta'lim muassasasi va mahalla o'rtasidagi kitobxonlikka oid hamkorlikni tashkil etish imkoniyatlarini aniqlash muhim vazifa sifatida belgilandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Kitobxonlikni rivojlantirish, o'qish savodxonligini shakllantirish va maktab kutubxonalarining ta'lim jarayonidagi o'rnini o'rganish masalalari jahon pedagogikasi va kutubxonashunosligida keng tadqiq etilgan. Mazkur tadqiqotlarda o'qishning o'quvchi shaxsining intellektual rivojlanishidagi ahamiyati, mutolaaga qiziqishni shakllantirish, maktab kutubxonasining ta'limiy imkoniyatlari hamda kutubxonachining professional faoliyati kabi masalalarga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, IFLA va UNESCOning maktab kutubxonalariga oid hujjatlarida maktab kutubxonasi o'quvchilarning savodxonligi, tanqidiy fikrlashi, ijodkorligi va mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlovchi muhim ta'limiy muhit sifatida talqin qilinadi [3].

Mazkur yondashuv maktab kutubxonachisi faoliyatining axborot-kutubxona xizmatidan pedagogik faoliyat sari kengayib borayotganini ko'rsatadi. Maktab kutubxonachisi faoliyatining o'quv natijalariga ta'sirini empirik jihatdan o'rgangan tadqiqotlarda ham ushbu fikrlar o'z tasdig'ini topadi. 2023-yilda Library & Information Science Research jurnalida e'lon qilingan tadqiqotda maktab kutubxonachisi mavjud bo'lgan boshlang'ich ta'lim muassasalaridagi o'quvchilarning o'qish va matematika natijalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari maktab kutubxonachisi faoliyatining mavjudligi o'quvchilarning ta'limiy natijalari

bilan ijobiy bog‘liqligini ko‘rsatgan. Shuningdek, kutubxona fondining yangiligi, fond hajmi, byudjet va kitoblarning aylanish darajasi kabi omillar ham ta‘lim natijalari bilan bog‘liqligi aniqlangan [4]. Bu natijalar maktab kutubxonasining samaradorligini faqat moddiy-resurs ko‘rsatkichlari bilan emas, balki uni boshqaruvchi va pedagogik jarayonga integratsiya qiluvchi mutaxassis faoliyati bilan ham bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi.

Maktab kutubxonalarining kitobxonlikni rivojlantirishdagi o‘rniga bag‘ishlangan zamonaviy tadqiqotlarda esa kutubxona faoliyatining o‘qishga motivatsiya, adabiyot tanlash imkoniyati, kutubxona muhiti va jamoatchilik bilan hamkorlik kabi jihatlari tobora ko‘proq o‘rganilmoqda. Chin Ee Loh va Kasey Garrison tomonidan amalga oshirilgan tizimli adabiyotlar sharhida 2016-2023-yillarda maktab kutubxonalarining zavq uchun o‘qishni rivojlantirishdagi rolga bag‘ishlangan tadqiqotlar umumlashtirilib, maktab kutubxonasining ahamiyati, o‘quvchining adabiyot tanlash imkoniyati, kutubxona muhiti va jamoatchilik omili asosiy yo‘nalishlar sifatida ajratilgan [5]. Tadqiqotchilarning xulosalari maktab kutubxonasini faqat kitob olish va qaytarish joyi sifatida emas, balki o‘quvchining mutolaa faoliyatini shakllantiruvchi ijtimoiy va pedagogik muhit sifatida qarash zarurligini ko‘rsatadi. Kitobxonlikning ijtimoiy muhit bilan bog‘liqligi xalqaro tadqiqotlarda oilaviy va jamoaviy omillar nuqtayi nazaridan ham o‘rganilgan. OECD tomonidan PISA tadqiqotlari doirasida o‘qish faoliyatiga oid materiallarda o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan munosabati, o‘qishdan zavqlanishi va o‘qish amaliyotining ularning savodxonlik natijalari bilan bog‘liqligi tahlil qilingan [6]. UNESCOning savodxonlik va ta‘limga oid materiallarida ham savodxonlikni rivojlantirishda oila, ta‘lim muassasasi va jamoaning o‘zaro hamkorligi hamda uzluksiz ta‘lim muhitini shakllantirish zarurligiga e‘tibor qaratiladi [7]. Mazkur yondashuvlar kitobxonlikni individual faoliyat sifatida emas, balki shaxsni o‘rab turgan ijtimoiy-pedagogik muhit bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida tadqiq etish imkonini beradi. O‘zbekiston sharoitida kitobxonlikni rivojlantirish masalasi, avvalo, yosh avlodning mutolaa madaniyatini shakllantirish, kitobga qiziqishini oshirish, kutubxona faoliyatini takomillashtirish va kitobxonlikni ijtimoiy-ma‘naviy qadriyat sifatida qaror toptirish yo‘nalishlarida rivojlanib bormoqda. So‘nggi yillarda mamlakatda kitobxonlikni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan davlat siyosati, ta‘lim muassasalari va axborot-kutubxona tizimi faoliyatining takomillashtirilishi ushbu masalaning ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada oshirdi.

Tahlil va natijalar. Kitobxonlik muhitini shakllantirishni faqat kitob fondining mavjudligi, kutubxonaning moddiy-texnik bazasi yoki kitobxonlik tadbirlarining muntazam tashkil etilishi bilan izohlash yetarli emas. Bizningcha, kitobxonlik muhiti shaxsning kitobga bo‘lgan qiziqishi, mutolaa ehtiyoji va mustaqil o‘qish faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi ijtimoiy, pedagogik, axborotiy va madaniy shart-sharoitlarning

o‘zaro bog‘liq tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday muhitda kitobxonning yoshi, qiziqishi, ehtiyoji va individual imkoniyatlarini hisobga olish, unga mos adabiyotlarni tavsiya etish hamda muntazam mutolaa uchun motivatsion sharoit yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli kitobxonlik muhitining samaradorligi mavjud resurslarning miqdoridan ko‘ra, ularni kitobxon ehtiyojlari bilan mazmunan bog‘lay oladigan pedagogik subyekt faoliyatiga ham bevosita bog‘liqdir.

Mazkur jarayonda maktab kutubxonachisi kitob fondini boshqaruvchi va axborot-kutubxona xizmatlarini ko‘rsatuvchi mutaxassis sifatidagi an‘anaviy vazifalar bilan cheklanmay, kitobxonlik muhitini shakllantiruvchi pedagogik subyekt sifatida faoliyat yuritishi zarur. U o‘quvchi va kitob o‘rtasidagi vositachilikni amalga oshirish bilan birga, o‘quvchining mutolaa qiziqishini aniqlash, individual kitob tavsiyalarini berish, o‘qishga motivatsiya uyg‘otish, ota-onalar va pedagoglar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish hamda kitobxonlik tashabbuslarini mahalla va keng ijtimoiy muhitga olib chiqish imkoniyatiga ega. Demak, maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyati kitobxonlik muhitining muhim ichki pedagogik resursi bo‘lib, uning faoliyati orqali kitob, kitobxon, oila, maktab va mahalla o‘rtasidagi mazmunli aloqalar shakllanadi.

Kitobxonlik muhitini shakllantirishning samaradorligi, avvalo, mazkur jarayonni tashkil etuvchi professional subyektning kasbiy tayyorgarligi va pedagogik imkoniyatlari bilan belgilanadi. Zamonaviy maktab kutubxonachisi faoliyatini faqat adabiyotlarni jamlash, saqlash, kataloglashtirish va foydalanuvchiga taqdim etish bilan chegaralash uning ta‘limiy va ijtimoiy funksiyalarini tor doirada talqin qilishga olib keladi. Maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyatini bizningcha, faqat mavjud bilim va ko‘nikmalarning yig‘indisi sifatida emas, balki kitobxonlik muhitini yaratish, boshqarish va rivojlantirishga safarbar qilinadigan integrallashgan kasbiy imkoniyat sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq. Chunki kutubxonachining professional darajasi uning nechta kitob yoki axborot resursini bilishi bilan emas, balki ushbu resurslarni konkret kitobxonning ehtiyoji bilan qanchalik to‘g‘ri bog‘lay olishi orqali namoyon bo‘ladi. Mazkur jihat o‘quvchining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish, uning qiziqishlarini aniqlash, mutolaa uchun individual tavsiyalar ishlab chiqish, o‘qishga motivatsiya uyg‘otish va o‘qilgan asar asosida muloqot hamda refleksiyaning tashkil etishni talab etadi. Shunday qilib, kasbiy salohiyat statik xususiyat emas, balki real pedagogik vaziyatlarda namoyon bo‘ladigan amaliy-transformativ imkoniyat sifatida qaralishi lozim.

Kasbiy salohiyatning birinchi muhim tarkibiy qismi axborot-bibliografik kompetensiya hisoblanadi. Kutubxonachi zamonaviy va ishonchli adabiyotlarni saralash, fondning mazmuniy tarkibini o‘quvchilarning ta‘limiy va kitobxonlik ehtiyojlariga muvofiq shakllantirish, bosma hamda elektron resurslardan foydalanishni tashkil etish qobiliyatiga ega bo‘lishi zarur. Biroq mazkur

kompetensiya oʻz-oʻzicha kitobxonlik muhitini shakllantirish uchun yetarli emas. U pedagogik kompetensiya bilan integratsiyalashgandagina oʻquvchining kitobga murojaatini ongli va motivatsion faoliyatga aylantirish imkonini beradi.

Maktab kutubxonachisining pedagogik-kommunikativ kompetensiyasi alohida ahamiyatga ega. Chunki oʻquvchining kitob tanlovi koʻpincha mavjud resursdan koʻra, unga ushbu resursni qanday tanishtirish, qanday savol qoʻyish va qanday oʻqish motivatsiyasi berilishiga bogʻliq boʻladi. Shu maʼnoda kutubxonachi oʻquvchi bilan kitob oʻrtasida oddiy vositachi emas, balki pedagogik mediator vazifasini bajaradi. U oʻquvchining oʻqishga boʻlgan munosabatini kuzatadi, individual ehtiyojini aniqlaydi, tegishli adabiyotlarni tavsiya qiladi, muhokama va kitobxonlik faoliyatlarini tashkil etadi. Xalqaro tadqiqotlarda maktab kutubxonachilarining oʻqituvchilar bilan hamkorligi ham mazkur professional rolning muhim qismi sifatida koʻrsatilgan: kutubxonachi oʻquvchilarning izlanish, axborotni baholash va turli savodxonlik shakllarini rivojlantirishga koʻmaklashadi [8]. Bunday hamkorlik uchun esa faqat texnik kutubxonachilik koʻnikmalari emas, balki muloqot, hamkorlik, pedagogik rejalashtirish va metodik faoliyat kompetensiyalari ham talab etiladi. Kasbiy salohiyatning yana bir muhim jihati raqamli va innovatsion kompetensiyalardir. Raqamli axborot makonining kengayishi maktab kutubxonachisini elektron resurslar, audiokitoblar, raqamli kataloglar, onlayn tavsiya xizmatlari va turli interaktiv platformalardan pedagogik maqsadda foydalanishga undamoqda.

Maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyatini faqat kompetensiyalar yigʻindisi sifatida talqin qilish ham yetarli emas. Unda motivatsion, ijodiy va tashabbuskorlik komponentlari mavjud boʻlishi kerak. Kitobxonlik muhiti tayyor shaklda mavjud boʻlmaydi; uni mazmunan boyitish, kitobxonlar ehtiyojiga mos yangi faoliyat shakllarini yaratish va turli ijtimoiy subyektlarni mutolaa jarayoniga jalb etish professional tashabbusni talab qiladi. Shu jihatdan kutubxonachining izlanuvchanligi, yangilikka ochiqqligi, muammoli vaziyatlarda yechim topa olishi va kitobxonlik tashabbuslarini mustaqil ishlab chiqishi uning kasbiy salohiyatining muhim sifat koʻrsatkichlaridan hisoblanadi. Kasbiy salohiyatning real pedagogik qiymati esa uning ijtimoiy sheriklik kompetensiyasi bilan yanada yaqqol namoyon boʻladi. Zamonaviy maktab kutubxonasi oʻz faoliyatini faqat maktab doirasi bilan chegaralab qoʻymasdan, oila, pedagoglar va kengroq jamoatchilik bilan hamkorlikda kitobxonlik faoliyatini rivojlantirish imkoniyatiga ega. Loh va Garrisonning 2016-2023-yillardagi tadqiqotlarni qamrab olgan tizimli sharhida ham maktab kutubxonalari va kitobxonlikni rivojlantirishda kutubxona muhiti bilan bir qatorda jamoatchilik omili alohida yoʻnalish sifatida ajratilgan; tadqiqotchilar maktab kutubxonasi tomonidan qoʻllab-quvvatlanadigan umumiy maktab kitobxonlik madaniyati va hamjamiyat bilan hamkorlikni muhim omil sifatida koʻrsatadi [9]. Bu natija maktab

kutubxonachisi faoliyatining maktab ichidagi xizmatlardan ijtimoiy-pedagogik hamkorlik maydoniga kengayishi zarurligini anglatadi.

Mazkur ilmiy qarashlar va tadqiqot natijalarini umumlashtirib, maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyatini axborot-bibliografik, pedagogik-kommunikativ, raqamli, innovatsion-tashkilotchilik hamda ijtimoiy sheriklik kompetensiyalarining integrativ tizimi sifatida talqin qilish mumkin. Uning pedagogik roli esa ushbu salohiyatni amaliy faoliyatga aylantirib, kitobxon va kitob, o'quvchi va oila, maktab va mahalla o'rtasidagi aloqalarni mazmunan bog'lashda namoyon bo'ladi. Mazkur xulosa empirik tadqiqotlar bilan ham ma'lum darajada mustahkamlanadi: 2023-yildagi o'tkazilgan tadqiqotda sertifikatlangan, to'liq stavkada ishlaydigan maktab kutubxonachisi mavjud bo'lgan o'quvchilar o'xshash sharoitdagi kutubxonachisi bo'lmagan o'quvchilarga nisbatan o'qish va matematika bo'yicha yuqoriroq natijalar ko'rsatgani aniqlangan [10]. Demak, maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyati faqat kutubxona faoliyatining ichki ko'rsatkichi emas, balki ta'lim va kitobxonlik natijalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan muhim pedagogik resurs sifatida qaralishi lozim. Shunday qilib, maktab kutubxonachisini "kitob beruvchi mutaxassis"dan "kitobxonlik muhitini loyihalovchi va rivojlantiruvchi pedagogik subyekt" darajasiga ko'tarish zamonaviy maktab kutubxonasi faoliyatining mazmuniy transformatsiyasini ifodalaydi. Aynan shu yondashuv keyingi bosqichda uning maktab-oila-mahalla hamkorligi asosida kitobxonlik muhitini shakllantirish mexanizmlarini aniqlash uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyati kitobxonlik muhitini shakllantirishning zarur sharti bo'lsa, uning real pedagogik samarasi mazkur salohiyatning muayyan faoliyat va mexanizmlar orqali amaliyotga tatbiq etilishi bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, kitobxonlik muhitini shakllantirishni bir martalik tadbirlar majmui emas, balki o'quvchi, oila, maktab va mahalla subyektlarining muntazam va maqsadli o'zaro hamkorligiga asoslangan uzluksiz ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida ko'rish lozim. Bunday jarayonning samaradorligi kutubxonachining mavjud imkoniyatlarni birlashtirish, kitobxonlik ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos pedagogik ta'sir vositalarini tanlay olish qobiliyatiga bevosita bog'liq.

Mazkur jarayonning birinchi muhim mexanizmi individual-pedagogik yo'naltirish hisoblanadi. Har bir o'quvchining yoshi, qiziqishi, o'qish darajasi, ehtiyoji va psixologik xususiyatlari turlicha bo'lganligi sababli barcha kitobxonlarga bir xil adabiyot yoki bir xil targ'ibot usulini tavsiya etish kutilgan natijani bermaydi. Maktab kutubxonachisi o'quvchining kitobxonlik tajribasini kuzatish, suhbat va diagnostik yondashuvlardan foydalanish orqali uning mutolaa ehtiyojini aniqlashi, shundan kelib chiqib individual kitob tavsiyalarini ishlab chiqishi mumkin. Bunday yondashuv kitob tanlash jarayonini tasodifiy faoliyatdan pedagogik jihatdan

boshqariladigan jarayonga aylantirib, o'quvchining mutolaaga bo'lgan ichki motivatsiyasini kuchaytiradi. Shu bilan birga, o'qilgan asar yuzasidan suhbat, munozara, savol-javob va ijodiy topshiriqlarni tashkil etish kitobning mazmunini o'zlashtirish bilan birga, o'quvchining refleksiv va kommunikativ faolligini ham rivojlantiradi. Kitobxonlik muhitini shakllantirishning ikkinchi muhim mexanizmi maktab-oila-mahalla hamkorligiga asoslangan ijtimoiy sheriklikdir. O'quvchining kitobxonlik faoliyati maktabdagi ta'sir bilan chegaralanib qolmasligi, oiladagi va yashash hududidagi ijtimoiy muhit bilan ham uzviy davom etishi zarur. Shu bois maktab kutubxonachisi ota-onalarga yosh xususiyatlariga mos adabiyotlarni tavsiya qilish, oilaviy mutolaani tashkil etish bo'yicha maslahatlar berish, kitobxonlik klublari va oilaviy kitobxonlik loyihalarini yo'lga qo'yish, mahalla faollari va jamoatchilikni kitob targ'ibotiga jalb etish orqali kitobxonlik faoliyatini maktab hududidan tashqariga kengaytirishi mumkin. Natijada kitobxonlik individual ehtiyojdan ijtimoiy qadriyatga aylanishi uchun zarur bo'lgan uzluksiz muhit shakllanadi. Uchinchi muhim mexanizm motivatsion va innovatsion faoliyatni tashkil etish bilan bog'liq. Zamonaviy o'quvchini mutolaaga jalb qilishda faqat an'anaviy kitob ko'rgazmalari va tadbirlar bilan cheklanib qolish yetarli emas. Kutubxonachi kitob taqdimotlari, kitobxonlik klublari, adabiy munozaralar, o'qish marafonlari, tavsiya loyihalari, tengdoshlar o'rtasidagi kitob almashinuvi, QR-kodli tavsiyalar va raqamli kitobxonlik platformalaridan foydalanish orqali o'quvchining tanlov va ishtirok imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin. Bunda innovatsiyaning qiymati uning yangiligida emas, balki o'quvchining real kitobxonlik ehtiyojiga xizmat qilishi va mutolaa faoliyatini davomiy jarayonga aylantira olishida namoyon bo'ladi.

Raqamli transformatsiya sharoitida mazkur mexanizmlarni an'anaviy va raqamli kitobxonlik muhitini integratsiyalash asosida takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Elektron katalog, audiokitob, elektron nashr, onlayn kitobxonlik klubi va raqamli tavsiya xizmatlari maktab kutubxonasining imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq raqamli vositalar an'anaviy mutolaaning o'rnini egallovchi emas, balki kitobxonlikka kirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi pedagogik vosita sifatida qo'llanishi lozim. Shu jihatdan maktab kutubxonachisi raqamli resurslarni tanlash, ularning ishonchliligini baholash va ularni o'quvchining kitobxonlik ehtiyoji bilan uyg'unlashtirishda ham pedagogik yo'naltiruvchi vazifasini bajaradi. Yuqoridagi yondashuvlarni umumlashtirib, kitobxonlik muhitini shakllantirish mexanizmlarini "ehtiyojni aniqlash → mos resursni tanlash → pedagogik yo'naltirish → motivatsiyani kuchaytirish → oila va mahallani jalb etish → an'anaviy va raqamli vositalarni integratsiyalash → muntazam kitobxonlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash" izchil jarayoni sifatida talqin qilish mumkin. Bunda maktab kutubxonachisi mazkur bosqichlarni o'zaro bog'lovchi va muvofiqlashtiruvchi professional subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Demak, kitobxonlik muhitining barqarorligi alohida tadbirlar soni

bilan emas, balki kutubxonachi tomonidan yaratilgan va muntazam qo'llab-quvvatlanadigan pedagogik aloqalar tizimining izchilligi bilan belgilanadi.

Maktab kutubxonachisining kitobxonlik muhitini shakllantirishdagi samarali faoliyati, avvalo, uning kasbiy salohiyatini muntazam rivojlantirib borishga bog'liq. Zamonaviy maktab kutubxonasi faoliyatining mazmuni axborot resurslarini saqlash va foydalanuvchiga yetkazib berishdan kengayib, o'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash, axborot va media savodxonligini rivojlantirish, individual kitobxonlik ehtiyojlarini aniqlash, o'qituvchilar va ota-onalar bilan hamkorlik qilish hamda ta'lim muhitini kitobxonlik faoliyati bilan boyitishni ham qamrab olmoqda. Shu sababli kutubxonachining kasbiy salohiyati bir marta egallangan bilim va ko'nikmalar majmui emas, balki ta'lim, axborot va ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlarga mos ravishda muntazam ravishda yangilanib boradigan dinamik professional resurs sifatida qaralishi lozim. Kasbiy salohiyatni rivojlantirishning birinchi va asosiy sharti uzluksiz kasbiy ta'limni yo'lga qo'yishdan iborat. Kutubxonachining dastlabki kasbiy tayyorgarligi zamonaviy maktab kutubxonasi faoliyatining barcha ehtiyojlarini uzoq muddat davomida to'liq qamrab olishi qiyin. Chunki yangi axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, raqamli resurslarning ko'payishi, o'quvchilarning axborot iste'moli xarakterining o'zgarishi va kitobxonlikni rag'batlantirishning yangi shakllarining paydo bo'lishi mutaxassisdan muntazam ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni egallashni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, malaka oshirish kurslari, qayta tayyorlash dasturlari, seminar va treninglar, metodik birlashmalar, amaliy mahorat darslari hamda tajriba almashish maydonlarini kutubxonachilarning kasbiy rivojlanishining tizimli komponentlari sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunda kasbiy rivojlanish faqat nazariy bilimlarni yangilashga emas, balki ularni real maktab kutubxonasi faoliyatiga tatbiq etish imkoniyatini yaratishga yo'naltirilishi kerak.

Kasbiy rivojlanishning mazmuni kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilganda uning amaliy samaradorligi yanada ortadi. Maktab kutubxonachisi uchun kasbiy rivojlanish dasturlarida axborot-bibliografik kompetensiya bilan bir qatorda pedagogik, kommunikativ, psixologik, raqamli, tashkilotchilik, innovatsion va ijtimoiy sheriklik kompetensiyalarini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berilishi zarur. Chunki bugungi kutubxonachi o'quvchi ehtiyojini aniqlay olishi, uning o'qish motivatsiyasini pedagogik vositalar orqali qo'llab-quvvatlashi, turli yosh guruhlariga mos adabiyotlarni tavsiya etishi, ota-onalar va o'qituvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish hamda kitobxonlikni rivojlantirishga qaratilgan yangi tashabbuslarni mustaqil loyihalashi talab etiladi. Shu ma'noda kasbiy rivojlanishning natijasi diplom yoki sertifikatlar soni bilan emas, balki kutubxonachining pedagogik vaziyatlarda mustaqil va samarali qaror qabul qila olish darajasi bilan baholanishi lozim. Kasbiy salohiyatni rivojlantirishda refleksiv faoliyat ham muhim o'rin tutadi. Kutubxonachi

o‘zining tashkil etgan kitobxonlik tadbirlari, tavsiyalari, o‘quvchilar bilan olib borgan individual ishlari va ota-onalar bilan hamkorlik natijalarini muntazam tahlil qilib borishi kerak. Bunda “qaysi tadbir ko‘proq ishtirokchi yig‘di?” degan oddiy miqdoriy ko‘rsatkichdan ko‘ra, “qaysi faoliyat o‘quvchining kitobga qiziqishini oshirdi?”, “qaysi adabiyot tavsiyasi mutolaa bo‘lgan ehtiyojni kuchaytirdi?”, “qaysi yondashuv ota-onani oilaviy o‘qishga jalb eta oldi?” kabi pedagogik savollar muhimroqdir. Bunday refleksiv yondashuv kutubxonachining o‘z faoliyatini muntazam takomillashtirib borishiga, individual tajribani umumlashtirishiga va samarali usullarni qayta qo‘llashiga imkon beradi. Shuning uchun refleksiya kasbiy rivojlanishning yakuniy bosqichi emas, balki uning doimiy davom etuvchi mexanizmi sifatida qaralishi kerak. Maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyatini rivojlantirish tajriba almashish va professional hamkorlik bilan ham chambarchas bog‘liq. Kutubxonachi faoliyatining samaradorligi uning yakka holda ishlashi bilan emas, balki o‘qituvchi, maktab psixologi, rahbariyat, ota-onalar va mahalla subyektlari bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘ya olishi bilan belgilanadi. Ayniqsa, kitobxonlikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik tashabbuslarni birgalikda rejalashtirish, kitobxonlik aksiyalari va klublarini tashkil etish, o‘quvchilar uchun individual mutolaa yo‘nalishlarini ishlab chiqish hamda oilaviy kitobxonlikni qo‘llab-quvvatlash kutubxonachining ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunday hamkorlik jarayonida boshqa mutaxassislarining tajribasi bilan tanishish, o‘z faoliyatini qiyosiy baholash va yangi metodlarni o‘zlashtirish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Raqamli transformatsiya sharoitida raqamli va innovatsion kompetensiyalarni rivojlantirish maktab kutubxonachisining kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismiga aylanmoqda. Elektron kataloglardan foydalanish, raqamli resurslarni saralash, audiokitoblar va elektron nashrlarni tavsiya qilish, onlayn kitobxonlik klublarini tashkil etish, raqamli tavsiya va targ‘ibot vositalaridan foydalanish kabi faoliyat turlari kutubxonachining professional imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Biroq raqamli kompetensiyani faqat texnik vositalardan foydalanish qobiliyati bilan tenglashtirish mumkin emas. Unda axborot manbalarining ishonchliligini baholash, o‘quvchining yoshiga mos raqamli kontentni tanlash, axborotning mazmuniy va pedagogik qiymatini aniqlash hamda raqamli vositalarni mutolaa faoliyati bilan uyg‘unlashtirish ko‘nikmalari ham mujassam bo‘lishi lozim.

Kasbiy rivojlanishning yana bir muhim yo‘nalishi tashabbuskorlik, ijodkorlik va innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlashdan iborat. Kitobxonlik muhitini shakllantirish tayyor metodikalarni mexanik takrorlash emas, balki muayyan maktab, o‘quvchilar guruhi, oila va mahalla sharoitidan kelib chiqib yangi pedagogik yechimlarni ishlab chiqishni talab qiladi. Shu sababli kutubxonachida muammoli vaziyatlarni tez anglash, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish, yangi g‘oya

ilgari surish va uni amaliy loyihaga aylantirish qobiliyatini rivojlantirish zarur. Siz ta'kidlagan topqirlik va jonkuyarlik ham aynan shu kasbiy-tashabbuskorlik salohiyatining shaxsiy-psixologik ko'rinishlari sifatida ilmiy jihatdan talqin qilinishi mumkin. Ya'ni jonkuyarlik - kasbiy motivatsiya va ijtimoiy mas'uliyatning, topqirlik esa muammoli vaziyatlarda kreativ va tezkor yechim topish qobiliyatining amaliy namoyon bo'lishidir. Shunday qilib, maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyatini rivojlantirish uzluksiz ta'lim, kompetensiyaviy tayyorgarlik, refleksiv faoliyat, professional hamkorlik, raqamli va innovatsion kompetensiyalar hamda kasbiy tashabbuskorlikning integratsiyasiga asoslanishi lozim. Bunday yondashuv kutubxonachining kasbiy maqomini an'anaviy axborot-kutubxona xizmatlarini bajaruvchi mutaxassis darajasidan kitobxonlik jarayonlarini pedagogik jihatdan loyihalash, muvofiqlashtirish va rivojlantirishga qodir professional subyekt darajasiga olib chiqadi. Natijada kasbiy rivojlanishning yakuniy mahsuli faqat kutubxonachining shaxsiy kompetentligining oshishi emas, balki uning faoliyati orqali maktab, oila va mahallani qamrab oluvchi barqaror va rivojlanuvchi kitobxonlik muhitining shakllanishi bilan belgilanadi.

Xulosa va takliflar.

Kitobxonlikning barqaror rivojlanishi shaxs, oila, ta'lim muassasasi, kutubxona va ijtimoiy muhit o'rtasidagi uzviy aloqalarni ta'minlovchi yaxlit kitobxonlik muhitining mavjudligiga bog'liq. Shu ma'noda kitobxonlik muhiti kitob va kitobxonning bevosita munosabati bilangina emas, balki mutolaaga bo'lgan ehtiyojni shakllantiruvchi ijtimoiy, pedagogik, ta'limiy, madaniy va raqamli omillarning o'zaro ta'siri bilan belgilanadigan murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Tahlil asosida maktab kutubxonachisi kasbiy salohiyatining axborot-bibliografik, pedagogik-kommunikativ, psixologik, raqamli, tashkilotchilik, innovatsion va ijtimoiy sheriklik komponentlarining o'zaro integratsiyasi kitobxonlik muhitini samarali shakllantirish uchun muhim shart ekanligi asoslandi. Bunda kasbiy salohiyatning amaliy qiymati uning mavjud bilim va ko'nikmalar hajmi bilan emas, balki real pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, kitobxonlik ehtiyojlarini aniqlash, individual yondashuvni amalga oshirish, yangi tashabbuslarni ishlab chiqish va turli ijtimoiy subyektlarni yagona maqsad atrofida birlashtira olish qobiliyati bilan belgilanadi.

Umumlashtirib aytganda, maktab kutubxonachisini "kitob beruvchi mutaxassis"dan "kitobxonlik muhitini loyihalovchi, muvofiqlashtiruvchi va rivojlantiruvchi professional-pedagogik subyekt" darajasiga ko'tarish zamonaviy maktab kutubxonasi faoliyatining mazmuniy transformatsiyasini belgilaydi. Shu asosda maktab kutubxonachisining kasbiy rivojlanishi nafaqat uning professional kompetentligini oshirish, balki maktab, oila va mahalla doirasida kitobxonlikni

rivojlantirishning barqaror ijtimoiy-pedagogik tizimini shakllantirish vositasi sifatida qaralishi zarur.

Keltirilgan ma'lumotlar asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- maktab kutubxonachilarining kasbiy rivojlanish tizimini axborot-bibliografik tayyorgarlik doirasidan chiqarib, pedagogik, psixologik, kommunikativ, raqamli, innovatsion va ijtimoiy sheriklik kompetensiyalarini integratsiyalovchi uzluksiz kompetensiyaviy model asosida takomillashtirish maqsadga muvofiq. Mazkur tizim diagnostika, malaka oshirish, amaliy faoliyat, refleksiya va qayta baholashning uzviy sikliga asoslanishi zarur;

- maktab kutubxonachisi faoliyatini baholash mezonlarini takomillashtirib, an'anaviy miqdoriy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda kitobxonlik muhitining shakllanganlik darajasi, o'quvchilarning mutolaa motivatsiyasi, individual kitob tavsiyalarining samaradorligi, ota-ona va mahalla bilan hamkorlik hamda kitobxonlik tashabbuslarining barqarorligi kabi natijaviy indikatorlarni joriy etish lozim. Bu kutubxonachining professional faoliyatini real pedagogik natijalar bilan bog'lash imkonini beradi;

- maktab kutubxonachisini maktab-oila-mahalla hamkorligining kitobxonlik yo'nalishini muvofiqlashtiruvchi professional subyekt sifatida belgilash va uning faoliyatiga oilaviy mutolaa, mahalla kitobxonligi, kitobxonlik klublari, individual kitob tavsiyasi hamda raqamli resurslardan foydalanish kabi amaliy yo'nalishlarni tizimli integratsiya qilish zarur. Bunda an'anaviy va raqamli resurslarning uyg'unligi asosida barqaror kitobxonlik muhitini shakllantirishga ustuvor ahamiyat berilishi kerak;

- soha mutaxassislari ilmiy tadqiqotlarida "kitobxonlik muhiti"ning strukturasi, mezonlari, indikatorlari va darajalarini ilmiy jihatdan ishlab chiqish, shuningdek, maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyati bilan kitobxonlik muhitining rivojlanganlik darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni empirik-statistik asosda aniqlash maqsadga muvofiq. Bu yondashuv kitobxonlik muhitini nazariy tushunchadan o'lchanadigan ijtimoiy-pedagogik konstrukt va boshqariladigan pedagogik tizim darajasiga olib chiqish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Axborot-kutubxona faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. 13.04.2011-yildagi 280-II-son. <https://lex.uz/docs/-1769736>.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 13-sentabrdagi PQ-3271-son "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish tizimini rivojlantirish, kitob mutoolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi qarori.

3. IFLA & UNESCO. IFLA-UNESCO School Library Manifesto 2025. International Federation of Library Associations and Institutions, 2025.
4. Impact of school librarians on elementary student achievement in reading and mathematics: A propensity score analysis. *Library & Information Science Research*, 2023, Vol. 45, Issue 3, Article 101252. DOI: 10.1016/j.lisr.2023.101252.
5. Loh, C. E., Garrison, K. School libraries: A systematic review. In: Cremin, T., McGeown, S. (eds.). *Reading for Pleasure: International Perspectives*. Routledge, 2025, pp. 155–169. DOI: 10.4324/9781003519003-15.
6. OECD. *21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World*. Paris: OECD Publishing, 2021.
7. UNESCO. *Global Education Monitoring Report / literacy and lifelong learning materials*. Paris: UNESCO.
8. IFLA School Libraries Section Standing Committee. *IFLA School Library Guidelines*. 2nd revised ed. Edited by Barbara Schultz-Jones and Dianne Oberg. The Hague: International Federation of Library Associations and Institutions, 2015, pp. 27-30.
9. Loh, C. E., & Garrison, K. School libraries: A systematic review. In: Cremin, T., McGeown, S. (eds.). *Reading for Pleasure: International Perspectives*. 1st ed. Abingdon: Routledge, 2025. P. 155–169. DOI: 10.4324/9781003519003-15.
10. Wine, L. D., Pribesh, S., Kimmel, S. C., Dickinson, G., & Church, A. P. Impact of school librarians on elementary student achievement in reading and mathematics: A propensity score analysis. *Library & Information Science Research*, 2023, Vol. 45, Issue 3, Article 101252. DOI: 10.1016/j.lisr.2023.101252.